

Стеван Дакић¹
Међуопштински историјски архив Шабац
Србија

ПРАКСА СРЕЂИВАЊА И ОБРАДЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ У СВЕТЛУ ФИЛОЗОФСКОГ НАЧЕЛА ПРИРОДНОСТИ: КОНКРЕТНИ ПРИМЕРИ

Апстракт: Рад испитује одређене аспекте архивске праксе, пре свега изазове са којима се суочава архивист при сређивању и обради архивске грађе, а кроз призму принципа природности у филозофији Лао Цеа и Хераклита. Ослањајући се на концепте ву-веја у таоизму и логоса у старогрчкој филозофији, рад настоји да одговори на питање у којој мери савремени архивистички приступи следе или нарушавају „природну” слику тока историје кроз архивску грађу. Рад стога испитује меру у којој се примењивани методи сређивања и обраде несвесно уклапају у филозофска начела природности, што доводи до верног представљања контекста, улоге и функције правног или физичког лица у датом времену, положају – историји. Рад такође обрађује и питање колико евентуална одступања од начела природности резултују разбијањем целовите слике о ствараоцу фонда, затамњивањем његовог историјског значаја, губљењем значења, смисла и *шока* његове архивске грађе. Полазећи од ове историјско-филозофске основе, рад настоји да ове појаве објасни навођењем конкретних примера из праксе.

Циљ рада није нужно промоција источне или западне филозофије у архивистици, већ указивање на компатибилност савремених архивистичких принципа са одређеним сегментима хераклитовске и таоистичке филозофије, као и да на примерима из праксе укаже на опасности занемаривања начела природности.

Кључне речи: архивски фонд, архивска грађа, сређивање и обрада архивске грађе, Хераклит, Лао Це, таоизам, логос, ву-веј

Уводна разматрања: универзални принципи Хераклита и Лао-Цеа

Поређење Хераклита и Лао-Цеа није неуобичајено истраживачима компаративне филозофије. Уз неопходну дозу опреза, како се ради о личностима

¹ stevandakicc@gmail.com, ORCID: 0009-0002-6651-8876; Stevan Dakić, Intercommunity Historical Archives of Šabac, Serbia

из удаљених културних ареала – старогрчког и старокинеског света – неки од историчара филозофије или популарних ентузијаста су указивали на низ сличних мотива који се јављају у делима ових мислилаца.² Ове сличности се огледају у идеји о јединству супротности као покретачу сваке светске промене, као и у блиском значењу кључних појмова, Хераклитовог *логоса* и Лао-Цеовог *ѿаоа*. Поред тога, могуће је указати и на паралеле у животним путевима два мислиоца, а који су традиционално били укључени у њихове биографије.³ Ради се о класичном мотиву бекства од света који је уследио након дубоке разочараности; у окриљу природе филозофи су покушавали да проникну у тајну космоса. „Напоследку је омрзнуо све људе. Одлазио је у планине и тамо проводио живот хранећи се травама и биљкама”, написао је Диоген Лаертије о Хераклиту⁴. Лао-Це је, по таоистичкој традицији, напустио положај дворског чиновника и јашући вола отишао на запад у пустињаштво и анонимност.

Спецификум мисли и Хераклита и Лао-Цеа су универзални принципи као срж њихове филозофије. Код Хераклита је то *логос*, код Лао-Цеа *ѿао*. Хераклит, који је термин логоса (речи) наследио из старогрчке традиције, видео га је као јединствени дожански разум који господари светом и који је носилац сваке промене. Иако је прихватио постојање богова и није се у потпуности одрицао хеленске митолошке слике света, покушавао је да проникне у врховни смисао, у покретачку силу која је изнад традиционалних представа богова. Стога је сматрао да се логос „и може и не може назвати Зевсом”⁵ Хераклит је, у ствари, својом филозофијом хтео да проникне у врховну *реалност*. У сачуваним фрагментима присутна је идеја да, у случају спознаје ове стварности, личност надилази саму себе и не прича више у своје име, већ постаје тумач највишег принципа. Из овог разлога је Хераклит себе сматрао Аполоновим пророком.⁶ Логос је узрок природних закона и васељена се управља према овом принципу, он твори ред који се простире од кретања небеских тела до човековог понашања на земљи. Људски закони требало би да проишоду из логоса. Отуда Хераклитова филозофија није искључиво космолошка, већ залази у домен антропологије, етике, политичке теорије. Логос као исходиште свега материјалног обухвата и

² Примера ради, од српских научника је на ову сличност указивао Милош Ђурић: *Као Лао-Це, који тврди да „mudraci nisu učenici, koji su veoma učenici, ne znaju uništiti”* (Tao-te-king 81), i on [Хераклит] каже да „mnogoznalaštvo ne uči pameti.” (frg. 40). Miloš Đurić, *Predgovor u: Fragmenti*, Heraklit (Beograd: Grafos, 1979), 9.

³ Овде не расправљамо о историјској тачности њихових биографија које, уосталом, спадају у домен непроверљивог. Више од тога, указујемо на дате мотиве са циљем да укажемо на сличну перцепцију филозофа у очима њихових сународника.

⁴ Diogen Laertije, *Životi i mišljenja slavnih filozofa*, prev. Albin Vilhar (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1979), IV, 3. Сви цитати из Хераклита транслитерисани у ћирилицу.

⁵ Мартин Вест, „Рана грчка филозофија”, у: *Оксфордска историја Грчке и хеленистичког света*, прир. Џон Бордман, Џаспер Грифин и Озвин Мари (Београд: Сlio, 1999), 135–137.

⁶ Андрей Валентинович Лебедев. *Логос Хераклиѿа. Реконструкција мисли и слова (с новим кријическим издањем фрагменѿов)* (Санкт Петербург: Наука, 2014), 64.

човеков унутрашњи свет. Неопходно је, према Хераклиту, свој живот довести у хармонију са принципом, истином која је „вечито важећа”, по којој се „све дешава”,⁸ која је универзална и општа, а не парцијална, отуда он сматра – а у овоме лежи Хераклитов аристократизам – да до ње долазе само малобројни, док су „људи неспособни да је [Истину] схвате – и пре но што за њу чују, и кад је једном чују”.⁹

На једном универзалном принципу се темељи и филозофија Лао-Цеа. *Тао* је вечан, нема имена, а кроз њега настаје све што се може именовати, он представља „почетак Неба и Земље”.¹⁰ Име Тао је само условно изабрано да означи неизрециво, оно не припада сфери створеног, облика и одлика, већ представља оно што лежи изван спољних манифестација. Тао (Пут) је стога „име које није име”.¹¹ Из њега настају све ствари и све промене. „Преокретање је кретање Тао-а”, у смислу да, према речима Фунг Ју-Лана, ако било шта развије своја екстремна својства, та се својства увек преокрећу како би постала властита супротност.¹² Стога постоји извесна веза између супротстављених појмова, живота и смрти, светлости и таме. Први у себи садржи други, други први.

Ово начелно прожимање супротности карактеристично је како за таоистичку филозофију, тако и за Хераклита. Познати фрагмент илуструје Хераклитову склоност да наизглед супротстављене појмове посматра у окриљу *једној*: „Бог је: дан – ноћ, зима – лето, рат – мир, ситост – глад”.¹³

Међутим, историја као свеукупност прошле реалности у оптици таоистичке и хераклитовске филозофије не постаје божанска у свом тоталитету, ма колико да се састојала из супротстављених појмова и хтења, реда и хаоса. Она не иде ка савршенству, већ неретко од савршенства (Златног доба) ка несавршенству. Тао и логос су тиха и ненаметљива сила, узрок свега постојећег и сваке хармоније, али у оптици двојице филозофа ова сила остаје незаинтересована да примора човека да јој се покори: отуда човеково понашање може, али и не мора бити у складу са универзалним принципом. Човек може спознати логос и пројектовати га кроз различите делатности: „Јер свима људским законима даје храну један божански: овај својом моћи досеже толико далеко колико хоће, и има га довољно за све, и још преостаје”.¹⁴ Хераклитов и Лао-Цеов песимизам управо почива на мисли да већина људи не познаје вечити принцип, да не дела у складу са њим; а као последица тог одступања од логоса/таоа настаје нарушавање хар-

⁷ Heraklit, *Fragmenti*, prev. Miloš Đurić (Beograd: Grafos, 1979), pogl. „Uvod. Princip”, fr. 1(22B1 DK).

⁸ Исто.

⁹ Исто, фр. 2 (22B2 DK).

¹⁰ *Lao C*, prev. Radosav Pušić (Novi Sad: Svetovi, 1997), pogl. 1. Сви цитати из Лао-Цеа транслитерисани на ћирилицу.

¹¹ Fung Ju-Lan, *Istorija kineske filozofije* (Beograd: Nolit, 1971), 117–119.

¹² Исто, 120.

¹³ Heraklit, *Fragmenti*, fr. 67 (22B67 DK).

¹⁴ Исто, фр. 114 (22B114 DK).

моније, оличено у удаљавању од првобитног савршенства.¹⁵ „Иако *сјавају*, људи су ипак радници и сарадници у збивањима у свету”,¹⁶ рекао је Хераклит. Универзални принцип, иако представља узрок свега постојећег, не суделује сваки пут активно у историјским процесима путем човека. Историја може – у лику сељака, грађанина, цара – али и не мора бити у складу са њим.

И Хераклит и Лао-Це сматрају и живот и смрт неопходним тачкама природног тока. „Рођењем улазимо у смрт”,¹⁷ стоји код Лао-Цеа; док Хераклит исту идеју изражава: „Једно те исто су у нама: живо и мртво, будно и спавајуће, младо и старо. Јер ово друго, променивши се, постаје оно прво, и обратно, оно прво, променивши се, – ово друго”.¹⁸ Неопходност прихватања сопствене пролазности, крај који се назире на почетку, заједнички је мотив двојице филозофа. Историја – као свеукупност људског деловања – по овом моделу поприма слику неминовних успона и падова; у њој не постоји константа која остаје вечита (осим деловања *начела*), стога филозофи препоручују прихватање историјске пролазности, а не употребу силе при покушајима да се одржи оно чему свакако следи залазак:

„Штавише, сила којом се нешто брани од неминовности убрзава пропадање:
Ко страсно жуди да овлада светом, а дела силом,
неће успети.
Свет је божанска работа, и не може се насилно са њим.
Насилници му чине зло¹⁹. (...)”

Следећи Лао-Цеов мотив, *ву-веј*, „неделање”, илуструје управо горе наведени парадокс: да би се нека ствар вратила у природно стање, није потребна сила, већ њено одсуство. Мудрац дела неделањем у томе што допушта ствари да саме обнове своју хармоничност. Лао-Це је сматрао да се свет управља по унутрашњем принципу: природне појаве се по правилу дешавају ван домашаја људске интервенције. Лао-Цеово „неделовање” подразумева допуштање да природа учини своје, а да човекова акција мора бити у сагласју са природним током ствари. Та вештина долази *ириродно* и без напора.²⁰

Универзални закони који су Хераклит и Лао-Це настојали да открију по њиховом схватању прожимају целокупну реалност: они одређују астрономију колико и етику. Стога, ни једно поље људског деловања није изузето од њега, све се креће у складу или нескладу са логосом. Прошлост иза себе оставља трагове

¹⁵ Последице удаљавања од дао се илустративно наводе на пар места код Лао Цеа: „Запостави велики дао, јавиће ти се човекољубље и праведност. Појавом памети и мудровања, тешке преваре се дешавају. Поремети шест, човеку, блиских веза, ето захтева за поштовањем породичног реда и углађеним понашањем. Држава у хаосу, оданост њених службеника постаје битна”. (*Lao C*, pogl. 18.) Такође видети поглавља: 38, 57.

¹⁶ Heraklit, frag. 75 (22B75 DK).

¹⁷ *Lao C*, pogl. 50.

¹⁸ Heraklit, fr. 88 (22B88 DK).

¹⁹ *Lao C*, pogl. 29.

²⁰ Je Lang i Džu Lijangdži, *Uvod u kinesku kulturu* (NoviSad: Akademska knjiga, 2022), 36–37.

у виду историјских извора који рефлектују њен животни ток. Архивска грађа није ништа друго до фрагмент прошле стварности; она сведочи о пролећу и јесени историјског субјекта. Овај рад не испитује искључиво „филозофију историје” Хераклита и Лао-Цеа, већ настоји да одговори на питање колико се уобичајена архивска пракса обраде и сређивања одвија са циљем да се прикаже природан животни ток историјског субјекта у прошлости. Идеал архивског посла јесте да прикаже прошлост онаквом каква је она била, њене субјекте у контексту свог времена, валоризујући њихову улогу у креирању стварности. Свесно или не, архивист је принуђен да покуша да реконструише ток историје субјекта, а да приликом обраде и сређивања утврди поредак прилагођавајући га тако да одражава природно стање ствараоца архивске грађе. Ова пракса се, према нашем убеђењу, прилично уклапа у оно што би се код Хераклита могло назвати *флуксом*, а код Лао-Цеа *ву-вејом*.

Лао-Це
традиционално
приказан као
истинњак са
свињком у десној
руци.

Најзад, али по важности не и на последњем месту, овај рад је био инспирисан и једном недовољно истицаном чињеницом. Наиме, према традиционалној причи, Лао-Це је пре свог познатог бекства од света био дворски чиновник који је обављао посао царског архивара. Сима Ђијен, старокинески историчар, наводи: „Лао Ци је био човек државе Чу, области Ку, округа Ли, места Ђужен; носио је име Ер, надимак Дан (Ушке), презиме Ли. Био је „историчар” при царској архиви династије Џоу²¹...” Упркос скепси коју научници показују по питању постојања Лао-Цеа, овај историјски запис нам допушта да његову полу-легендарну фигуру видимо као једног од првих забележених архивара старог света; ако не првог – онда свакако најзначајнијег.

Лао-Це је напустио служби и отиснуо се у непознато. Сматрао је да се свет исувише искварио и да, сасвим могуће, форма односи превласт над суштином. Није без значаја чињеница да је до ових мисли – барем по традицији – дошла личност која је била у свакодневном додиру са документима који су сведочили о прошлости.

Хераклитов флукс у контексту примене архивске грађе

Стварност се, према Хераклиту, непрестано мења. Могло би се рећи да је кретање, поред логоса, једина константа историје. Узимајући у обзир праисторијско доба човекове прошлости и упоређујући га са историјским – долазимо до потврде мисли о сталној промени. Од настанка човека до првих

²¹ Цитат наведен у: Радосав Пушић, *Детте и вода: Прича о филозофији старе Кине, VIII–III век старе ере* (Београд: Чигоја штампа, 2017), 109.

оруђа и оружја промена је тињала, мање видљиво због временске удаљености од савременог доба, али је по свему судећи била интензивна колико и флукс од настанка писма до појаве вештачке интелигенције. Човек, решавајући практичне потребе опстанка, био је приморан да прилагођава природу, али се и сам прилагодио њој, да би створио минимум материјалних добара довољних за настанак цивилизације. Појава писма одређујући могућност увида у људску интиму кроз време довео је до својеврсног овладавања временом, дијалога са прецима и уласка у историју.

Историчари при реконструкцији прошлости оперишу са историјским изворима. Како је овде реч о архивској грађи, ту најчешће подразумевамо писане (мада и фотографисани, филмовани и други материјал) историјске изворе који имају трајну друштвену, научну и културно-историјску вредност. Без изузетка, ради се о фрагментима прошлости која се открива кроз документа. Прошлост, као ни садашњост, никада није била непромењива, те архивска грађа представља средство за праћење историјске динамике. Архивска грађа, сконцентрисана око једног ствараоца у архивски фонд, сведочи о његовом раду, изазовима, променама и, неретко, његовом заласку и престанку делатности. Промене настале у раду могу бити условљене унутрашњим (реорганизацијама, променом државне политике и сл.) и спољашњим околностима.

У контексту историје Србије у 20. веку, у ком се наша земља нашла у два до тада највећа светска сукоба, општи је утисак да су у нашем случају најзначајнија светско-историјска кретања пројектовала и на ужи локални оквир. Различите околности узроковале су могућности учешћа, вољног или невољног, у овим покретима „из свог сопственог дворишта”. Ратна разарања 1914–1918. и 1941–1945. оставила су огромне ране на територији читаве земље. Како је архивска грађа пројекција историје, она – или њен недостатак – у овом случају постаје сведочанство једног светско-историјског процеса у свој његовој разорности.

Примера ради, Међуопштински историјски архив у Шапцу поседује свега 12 матичних књига за простор данашње Општине Богатић. Од тих 12 књига, само једна је матична књига умрлих, док само 2 садрже уписе старије од 1900. године. Ово је свакако последица аустроугарских ратних разарања и политике брисања културно-историјских трагова Срба у Мачви. Исту судбину понео је и град Шабац у вези чијих становника од пре 1900. године Архив не поседује ни једну (*sic!*) матичну књигу. Прекид континуитета по питању расположиве архивске грађе има, дакле, узрок изван заједнице, у циљевима једне од зараћених страна. Архивска грађа, настајала у најразличитијим приликама, садржи отиске што локалних, што глобалних дешавања, а изражавајући се хераклитовски, нагласићемо да је архивска грађа сведочанство *џока* једног времена. Празнине са којима се архивски радник суочава не подразумевају прекид тока – па тако ни *одсутство доказа не значи доказ одсутства* – већ и оне сведоче о диманици једног времена. Другим речима, и тишина прича своју причу.

Документ настаје када се за то укаже потреба. У зависности од садржине, документ је у време свог настанка имао више или мање упечатљиву практичну примену. Његов настанак је, у сваком случају, био мотивисан одређеном побудом: био је усмерен ка постизању одређеног административног, пословног, правног или другог друштвеног циља²².

Функција доказног средства је његова примарна функција.²³ Једном приспевши у архив, грађа добија и другу, културно-историјску функцију. Она постаје медијум преко ког заједница говори о својој прошлости. Према Бренекеу, архив је „скуп списа и других докумената који су израсли из пословне или правне дјелатности физичког и правног лица, а одређени су да буду трајно чувани као извори и документи прошлости на неком одређеном мјесту”.²⁴ Њена нова функција је стога неодвојива од општељудске склоности спашавања вредних садржаја од стихије заборавља. Но, и у окриљу архива, архивска грађа још неко време служи као средство остваривања одређених права. Паралелно са историјском, архивска грађа обавља функцију доказног средства. У савременој домаћој архивској пракси, ово је најчешће случај са захтевима за издавање уверења о радном стажу. Овај тип уверења се у потпуности темељи на претрази података документације преузете од бивших друштвених предузећа. Међуопштински историјски архив у Шапцу је током претходне 2024. године издао 1209 уверења, од којих су се 1000 односила на радни стаж. Одласком тих предузећа у стечај и урушавањем система који их је изнедрио, јасно је да је документација изгубила своју активну улогу у пословању ствараоца; тренутно још увек служи као доказно средство док ће протоком времена, сасвим извесно, све више присвајати значајну улогу прворазредног историјског извора за тему радничког самоуправљања у СФРЈ. Листе радника којима данас оперишу архивски службеници у циљу прикупљања података као одговор на пристигле захтеве о радном стажу ће у будућности играти улогу историјског извора за реконструкцију финансијског пословања друштвених предузећа, одиграће важну улогу по питању истраживања просечних зарада, али и родне и старосне структуре датих предузећа.

Временом, у највећем броју случајева, архивска грађа постаје искључиво средство увида у историју. Изузетак је документација важна за имовинске и реституционе спорове, као и документи који из државних интереса носе ознаку поверљивости. Пракса сређивања и обраде прати ову флуидносту у погледу примене архивске грађе: првобитно, иницијално сређивање одређено је прак-

²² Вера Филиповић, Љубинка Шкодрић и Александар Марковић, *Архивистика: Предавања* (Београд: Државни архив Србије, 2016), необјављена скрипта, 16–17.

²³ Историјски гледано, практична вредност архивског документа била је примарна и у прошлости била најважнији критеријум чувања. Архиви су до половине 19. века обављали функцију чувара докумената чија је функција искључиво административна. Отвореност архива према јавности била је детерминисана интересом власника (краљ, племић, црква итд.) архивске грађе.

²⁴ Krešimir Nemeth, „Arhivska građa”, u: *Priručnik iz arhivistike*, prir. Franjo Biljan i dr. (Zagreb: Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, 1977), 24. Цитат транслитерисан у ћирилицу.

тичним потребама, са посебним акцентом на брзу идентификацију траженог документа; међутим, са протоком времена и постепеним повлачењем функције доказног средства и потпуним „уласком у историју” архивске грађе, намеће се прилагођавање новонасталим приликама. Пре свега, корисник више није лице коме се издаје уверење с циљем остваривања права, већ истраживач (заљубљеник у прошлост, научник, лице заинтересовано за прошлост свог краја или породице). Можемо са сигурношћу тврдити да се ток ове промене креће: од практичних до научних потреба; од неколико конкретних докумената до великог броја њих, од потребе појединца до осветљавања историје заједнице. Првобитна практична примена није нешто неуобичајено у ширем историјском контексту. Према речима Божидара Кнежевића: „(...) већина напретка и напредак у већини ствари потекао је из телесних, практичких потреба садашњости, које су изазвале прве културе и цивилизације, прве науке, прве проналаске, прве почетке сваког историјског напретка”.²⁵ Документ у архиву, дакле, по праву надживи своју првобитну потребу и постаје извор сазнања о прошлости.

Примера ради, у фонду Шабачког окружног суда налази се молба коју је Глигорије Милосављевић из Платичева у мају 1832. године упутио Шабачком магистрату у вези са потраживањем дуга од Ивана Кнежевића из Шапца. Милосављевић је приложио признаницу на 60 форинти из 1817. године и захтевао од Суда да позове дужника да му врати назначени износ.²⁶ Овај документ надживео је своју првобитну намену и постао вишедимензионалан: у њему се огледа не само типичан захтев упућен Суду у првој половини XIX века са свим особеностима преписке са институцијама и тадашње канцеларијске праксе, већ говори о тешкоћама живота устаничких главара у изгнанству (1817), али и незавидној материјалној ситуацији већ остарелог Ивана Кнежевића, познатог семберијског кнеза, добротинитеља, откупљивача српског робља у време Српске револуције.

Архивски документ не постаје искључиво статичан када изгуби функцију доказног средства. На неки начин, оно што ће документ рећи зависи од питања које му истраживач постави. Питање је, пак, одређено његовим афинитетима и пољем истраживања. Било да је то политичка, економска, културна, породична историја, архивска грађа, дакле, одговара различитим интересовањима истраживача; но, ни овде се њен значај не исцрпљује. Развој историографије умногоме одређује „нова читања” грађе; рађају се нове дисциплине и теоријски приступи који одударају од устаљених пракси. Реч је, на пример, о историји свакодневнице (микроисторији), родној, еколошкој, као и историји испреплетености. Развој историографије, дакле, трасира пут будућих истраживача и одређује њихова *чишњања* која захтевају и нове одговоре. Могуће је и пожељно овакво *ново чишњање* старог документа, као и промишљање локалног

²⁵ Божидар Кнежевић, *Пројорција у историји* (Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1901), 252

²⁶ Међуопштински историјски архив Шабац (МИАШ), Шабачки окружни суд, ф. 6028, к. 3, 645. Молба Глигорија Милосављевића из Платичева, 30. мај 1832.

феномена у ширем контексту. На пример, Међуопштински историјски архив у Шапцу располаже вредним фондом „Шабачко акционарско друштво за електричну снагу и купатило”. Ради се о акционарском друштву које се, највише током 1920-их година, бавило електрификацијом Шапца. Реч је о једној од преломних тачака у историји града који се преображавао вештачким светлом. Проводитни и очигледни контекст овог феномена је индустријска историја и као такав представља значајан прилог проучавања нове естетике српских и југословенских градова у међуратном периоду. Међутим, електрификација је имала и друге последице. Једна од њих био је, сасвим сигурно, и сузбијање митолошке свести људи.²⁷ Осветљењем, насталим људском интервенцијом, померена је равнотежа природних циклуса, и у духу прогресивног схватања историје проглашена победа над ноћи. Човек постепено одустаје од поштовања природног циклуса дана и ноћи, а ноћ бива све мање у слици непрозирне и мистичне таме, испуњена митолошким бићима којих се ваља клонити. Светски феномен електрификације који је спроведен у једном граду тадашње Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, дакле, представља микрокосмос глобалног феномена који је умногоме утицао на савремени свет. Пожељно је да архивски радник, консултујући одговарајућу хуманистичку литературу, промисли све импликације делатности ствараоца чијом се грађом бави и најдоминантније од њих посебно нагласи при изради историјске белешке.

Архивска грађа је плодно тле за истраживаче и стога што открива више различитих гледишта на исто питање. Теоријски приступ *историје одозго* (history from below) испитује поглед „обичног” човека на историјске процесе и стога захтева извесну демократичност извора коју архивска грађа неретко пружа. Примера ради, 1949. године интензивирани су припреме за изградњу хидроцентрале на Дрини. Расположива архивска грађа Месног народног одбора у Малом Зворнику сведочи о настојањима власти да иселе становништво са земљишта предвиђеног за изградњу хидроцентрале. Поред мноштва аката више институционалне провенијенције, сачуван је и Записник са конференције становништва Малог Зворника који, на помен могућег пресељења породица у Војводину, садржи овакве коментаре мештана: „Само нека ме убију и моје деветоре чељади и ништа друго”; као и „Да нас наћерујете да ми лично моју децу побацају у Дрину²⁸”. Примери попут овог представљају драгоцен увид у историју свакодневног живота и атмосфере на терену, као што илуструју сву разноликост садржаја које архивска грађа потенцијално пружа. Као такви, они захтевају да буду посебно означени при раду на сређивању и обради грађе.

Флуks у примени архивског документа, уз уважавање нових токова историографије, у научној сфери делује неисцрпно. Временом се откривају нови

²⁷ Видети: Мирче Елијаде, *Светло и њрофано* (Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2003).

²⁸ Међуопштински историјски архив Шабац (МИАШ), Месни народни одбор Мали Зворник (МНО МЗ), ф. 5960, к-9, Записник са конференције становништва Малог Зворника, 25. 5. 1949.

приступи који омогућавају, не нужно ревизију устаљене слике, већ њену значајну допуну. Стварност је тотална и не познаје поделу на различите дисциплине које су дело људске систематизације знања. Стога постоје бројни гранични случајеви. Подаци фонда Рударско-топионичарског басена „Зајача” из Лознице у исто време припадају индустријској и еколошкој историји. Предмети Шабачког окружног суда у потпуности осликавају пословање установе, али сведочи и о *историји одзога* говорећи о човеку пред институцијом. Вредни подаци из фонда Шабачке болнице говоре о историји медицине, али и о индивидуалним судбинама. Документ прелази пут од практичног до научног средства у ком ће бити одређен новим приступима и тако сачувати своју актуелност. Он може послужити као оквир за израду породичне историје, историје села, града, установе, кретања становништва. Исто тако, неки од савремених приступа као императив постављају тзв. историју испреплетености (*entangled history*) која испитује међусобну условљеност различитих цивилизација, културних и економских простора, проток материјалних и духовних добара и преображај обе стране услед ових веза²⁹. На овај начин, стари документ у потенцијалу постаје фрагмент светске историје и приче о човечанству. „Сунце је сваког дана ново”,³⁰ рекао је Хераклит говорећи о сталној промени света природе, али и човеку који свакодневно читава перцепцију Сунца увек једним даном више. На исти начин је и архивску грађу могуће читавати својим личношћу, приоритетима и научном опредељењу – стога и она, хераклитовски речено, увек остаје *нова*.

Хераклитов флукс се односио на све постојеће и на саму суштину бића као стално променљиву. Природно, његова филозофија настајала је у потпуно другачијем историјском контексту од питања архивске праксе коју овде разматрамо. Међутим, универзалност његове филозофије омогућава нам да је повежемо са кретањем светске историје која свој одраз налази у архивској грађи. Архивистика се изградила као посебна дисциплина независно од Хераклитовог утицаја. Његова идеја да на свету не постоји ништа трајно може довести до преурањених песимистичких закључака да ни архивска грађа у својој материјалној форми нема трајну вредност. Насупрот томе, одлучили смо да се не бавимо питањем трајности архивске грађе, као ни савремених токова њеног пребацавања у дигиталну форму (насталих баш из свести о пролазности материје), већ да се посветимо разматрању флукса по питању динамике употребе и интерпретације архивске грађе.

²⁹ Напоменућемо да архивска грађа настала на тлу бивше југословенске државе, културолошки изразито живописне, располаже свим предиспозицијама да се размотри и из овог угла.

³⁰ Heraklit, fr. 6 (22B6 DK).

Архивска пракса у контексту таоистичког појма „ву-веј”: промишљања о интервенцији и архивска грађа као „бескорисно дрво”

Ву-веј је један од неколико централних таоистичких појмова који, наизглед парадоксално, означава делање – неделањем. Овде је у ствари реч о ненарушавању природне хармоније коју твори вечити тао. Тао покреће свет, и у томе му не треба сметати. *Тао-џе Ђини*, класик таоизма традиционално приписиван Лао-Цеу, на основу ове мисли изразио је и специфичну политичку филозофију у виду често поновљеног мотива афирмативне слике доброг владара. Узоран владар се не меша у људске послове, за њих [добре владаре] и „не знају да постоје”,³¹ они „ретко издају указе, (а) успешно се довршава све”; према народу се не треба опходити тирански, већ га пустити:

„Не чиним ништа, народ се сам мења;
спокојан, народ сам по прави ради;
одсутан, народ се сам богати;
ја без жеља, народ једноставношћу зрачи”.³²

Концепт ву-веја се у обично узима за деловања без напора (*effortless action*), што је термин који на први поглед може да превари. Он не афирмише апсолутну пасивност, већ поверење у природни ток ствари ком се треба приклонити. Заправо, таоизам не учи да треба остати пасиван на светска збивања – да је тако, Лао-Це никада не би постао пустињак – већ не препоручује активност која је усмерена против вечитог принципа. Идеја се темељи на мисли да су људи склони да под различитим околностима интервенишу. Насупрот томе, Лао-Це саветује да је неопходно прихватити природу сваке ствари и не потчињавати је људској жељи. У контексту архивске праксе, деловање без напора може се темељити на уважавању опште историје, функције и контекста времена у коме је стваралац деловао. Уважавање природне слике ствараоца заправо је основни идеал праксе сређивања и обраде, она одређује будућу структуру архивског фонда. Прелиминарна историјска белешка, класификациони план и методско упуство темеље се на прикупљању свих расположивих знања о субјекту и стога постају основа даљег правца сређивање и обраде. Реч је о томе да стварној слици не треба ништа ни додати ни одузети. Историја у овој перцепцији остаје прошла стварност чије је постојање неопходно уважити, прихватити њену фактуалност. За архивског радника, она је – свеукупност прошлости очитавана у деловању људских личности и као такву је треба уважити, прихватити и осмислити њену презентацију на начин на који најбоље одражава њену природну слику. Када архивист тежи представљању фонда у светлу аутентичне улоге ствараоца у времену, он уважава његову природу, те не додајући и не одузимајући ништа, он, свесно или не, свој рад

³¹ *Lao C*, pogl. 17.

³² *Isto*, pogl. 57.

приближава концепту деловања без напора.³³ Међутим, степен стварне интервенције зависи од стања преузете архивске грађе. Примера ради, Међуопштински историјски архив у Шапцу је 2022. године преузео на чување архивску грађу Окружног суда у Шапцу (1961–1980) у обиму од 293 архивске кутије. Предата архивска грађа (предмети „П”) била је у потпуности очувана и сређена од стране ствараоца. Уредно поређана хронолошки и разврстана по предметима, представља израз тежње да се вредни садржаји сачувају и омогући брза идентификација и увид. На овом примеру са сигурношћу можемо рећи да већа интервенција по питању структуре фонда, поред неопходних техничких и других радњи, није нужна, јер њена унутрашња структура у потпуности одражава примарну функцију ствараоца.

У суштини, ради се о томе да структура фонда треба да одговара стварности његовог деловања. Ипак, чини се да је ово лакше рећи него учинити, тим пре јер стање преузете грађе не зависи искључиво од надлежног архива, већ, у крајњој линији, и од канцеларијског пословања и „архивске културе” ствараоца. У пракси, преузета архивска грађа врло често је непотпуна, несређена, а усред неадекватног чувања – и оштећена. На овим примерима се показује апсолутна неопходност интервенције у циљу подражавања првобитног стања; пре свега ово захтева корелацију архивских служби. У Србији је ово случај са већ поменутиим друштвеним предузећима чија је архивска грађа, у већини случајева, предата непотпуна.

Примена архивске грађе у флуксу је, као што смо видели, вишеструка, али остаје актуелна и одређена је све већом научном динамиком. Од првобитне практичне до научне свхре – документ карактерише особина да послужи заједници (било као доказно или средство освешћивања живота заједница у историји), у архиву то постаје његова природа, његов унутрашњи *ѿао*. Напомињемо да протоком времена документ све мање поседује материјалну димензију, а све више утиче суптилно и духовно на корисника.

Позната таоистичка прича коју преноси Чуанг-Це носи назив „Бескорисно дрво” и открива нам разлике у перцепцији природног света. Ради се о дрвету искривљеног дебла, пуног чворова од ког се не може добити ни даска. Међутим, мудрац у њему види нешто друго:

„А што се тиче твог великог дрвета –
кажеш да није употребљиво?
Посади га онда у пустоши,
у празнини.
Шетај околу у доколици,
предахни у његовој сенци;

³³ Још једном напомињемо да се овде под деловањем без напора не подразумева одсуство труда, већ деловање против природног тока ствари, у овом случају – верног представљања улоге ствараоца архивске грађе у историји.

неће га посећи никаква секира или тестера.
Нико га никад неће посећи³⁴”

„Бескорисно дрво” се односи на испитивање различитих перцепција природних феномена: док један ум настоји да види практичну корист као примарну, таоистички мудрац уздиже идеал „бескорисности”, тј. недостатка практичне користи од ствари који отвара нову димензију његовог поимања. Дрво у ствари није бескорисно, оно својим постојањем оплемењује окружење; могуће је прошетати се око њега и предахнути у његовој сенци. Чуанг-Це истиче једну димензију ствари која је квалитативно другачија од првобитне користи. На сличан начин се, приметимо, и један заљубљеник у историју опходи према старим документима који одавно већ не представљају доказна средства. Радост која се искуси у додиру са грађом је радост сазнања, осветљавања прошлости са до сада непознатог становишта. Без практично-финансијске примене, архивска грађа пружа знатно другачију врсту „услуге”, нематеријалне користи. Архивски радник је свестан ове димензије грађе и при сређивању и обради фонда пушта грађу да говори сама о себи. Он представља асистента на том путу приближавања прошлих времена садашњости, и у ту сврху ће својим радом, саветима, описом докумената, утврђивањем веза између њих, њиховом контекстуализацијом, изградом историјске белешке допринети потпунијој слици о историјском субјекту, а не нарушити оригинално значење.

Међутим, историја је сведок честе људске интервенције на штету аутентичне слике прошлости. У строго архивској пракси, аутентичност субјекта се чува строгим придржавањем Етичког кодекса архивиста: „Они [архивисти] морају да се одупру сваком притиску, без обзира одакле долазио, коме је циљ манипулација сведочанством, прикривање или искривљавање чињеница”.³⁵ Међутим, манипулативна настојања нису ретка. Ово постаје чест случај у друштвима у којима изградња националног идентитета није приведена крају или се, понекад вештачки, прави оштар раскид са ближом прошлошћу. Опште настојање у овим случајевима је да се прошлост уклопи у измаштани наратив садашњице. Овај поступак неретко се не завршава цензуром, већ и уништењем читавих корпуса докумената. Примера ради, према истраживањима које је спровео Анте Лешаја, Хрватска је 1990-их година под изговором отписа књига уништила 2,8 милиона „непожељних”, ћириличних или левичарски оријентисаних књига, тј. 13,8% укупне књижне грађе.³⁶ Током рата у Босни и Херцеговини је гранатирана и Библиотека у Сарајеву (1992), док је 2014. године

³⁴ Čuang Ce, *Put, prir.* Tomas Merton (Beograd: Babun, 2011), 41–42. Цитат транслитерисан на ћирилицу.

³⁵ Arhivistika. Etički kodeks arhivista. https://arhivistika.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/02/eticki_kodeks_arhivista1.pdf (приступљено 15. 8. 2025).

³⁶ Jutarnji list. Knjigocid. Lešaja: „Devedesetih smo uništili 2.8 miliona ‘nepoćudnih’ knjiga”; <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/lesaja-devedesetih-smo-unistili-28-mil.-%E2%80%98nepoćudnih%E2%80%99-knjiga-1540434> (приступљено 14. 8. 2025).

запаљена зграда Архива Босне и Херцеговине који је овом приликом остао без значајне архивске грађе из османског и аустроугарског периода. Показало се да су последице распада југословенске државе шире од политичких: културна политика држава наследница захтевала је суров раскид са старом, а из које се, вештачким путем, често одвајало све оно што је сведочило о наслеђу бившег државног наратива о природној заједници јужних Словена.

Дрво из Чуанг-Цеове приче било је спашено због своје „бескорисности”; но, у пракси се показује да архивска грађа ретко бива перципирана на исти начин. Друштва у потрази за новим идентитетом, или чији је идентитет слабо историјски укорењен, неретко, као што смо имали прилику да видимо, посегну за ревизијом прошлости – послу у којем и књиге и архивска грађа постају претња.

Закључна разматрања

Универзалност идеја флукса и ву-веја омогућио нам је да неке од архивских пракси посматрамо у оптици Хераклитове и Лао-Цеове филозофије. Овде нипошто није реч о томе да се архивска пракса мора подредити старогрчкој или старокинеској филозофској мисли, већ је дат компаративни приказ постојеће праксе у архивима и учења двојице филозофа при чему је уочена извесна хармоничност, али се указао и простор за напредак. Ово се првенствено односи на разматрање Хераклитовог учења о *иоку* као о јединој константи. „Све тече” речи су које Хераклит вероватно никада није изговорио, али које добро илуструју његову главну мисао.³⁷ У контексту архивске грађе, ово значи да је нипошто не треба сводити на статичан предмет. Њена улога која се читава у диманици примене кроз време изразито је покретна и разнолика. Доказно средство, потом методолошка неопходност сваког озбиљнијег научног истраживања сведоче нам о овом току; али он најјасније долази до изражаја при упућивању у нова историографска струјања, као и савремене теоријске приступе који ће омогућити да архивски документ остане вечито нов. Одговор одувек зависи од питања, а како се интересовање развија – и питања има све више и све су више шаролика.

Хераклит је, такође, говорио о несталности материје. Она немилосрдно прелази из једног облика у други – има свој почетак и крај: „*Ватра* живи смрћу *земље*, *ваздух* живи смрћу *вајре*, *вода* живи смрћу *ваздуха*, *земља* живи смрћу *воде*”.³⁸ Пропадљивост и кружење материје представља закон универзума без обзира на технолошки прогрес цивилизације. Но, управо је развој науке у прошлом веку омогућио размишљања о очувању архивске грађе кроз промену њене форме. Дигитализација као покушај да се превлада реалност материјалне

³⁷ Frederik Koplston. *Istorija filozofije 1: Grčka i Rim* (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1988), 75.

³⁸ Heraklit, frag. 76 (22B76 DK).

несталности, као и сви изазови које она носи, ипак, остају као тема за посебно истраживање и промишљање.

Као и у Хераклитовом случају, Лао-Це је у виду имао универзум када је осмишљавао свој ву-веј. Историја није била темељ његовог разматрања света, стога се његова филозофија не може апсолутизовати у контексту архивске праксе. Ипак, посматрање историје у слици њеног природног и непрекинутог тока, дала нам је повод да је размотримо у контексту нашег пословања. Инспирација за одабир Лао-Цеа и његове филозофије дошла је и из записа кинеског историчара Сима Ђијена који је Лао-Цеа означио као фигуру задужену за *царску архиву*. Стога овај рад представља и својеврсни покушај омажа „колеги” из старог века, једном од првих познатих архивара.

Лао-Цеов принцип усклађивања деловања са вечитим принципом, као и учење да свака ствар има свој тао, дали су нам повод да са овим идејама упоредимо савремено архивско настојање аутентичног приказивања историјског субјекта. Циљ је прихватити историју онакву каква она јесте. Интервенција која у овом погледу често долази из погрешних, неретко и политичких мотива, не само да штети верној слици једног времена, већ нас неретко и потпуно лишавља културног блага.

Покушај да се историја прикаже у правом руху темељи се на добром познавању хуманистичких наука, незаобилазних за разумевање контекста деловања једног субјекта у времену. У крајњој линији, архивској грађи треба допустити да говори за себе, архивист настоји да јој омогући да се најбоље чује.

Резиме

Универзалност идеја флуksа и ву-веја омогућила нам је да неке од архивских пракси посматрамо у оптици Хераклитове и Лао-Цеове филозофије. У контексту архивске грађе, као слике историје, извршили смо компаративни приказ филозофских идеја и неке од архивских пракси – уочивши између њих извесну хармоничност. Реч је, пре свега, о идеји тока историје; сталних промена у перцепцији архивског документа. Његова функција прелази пут од практичне до научне. Међутим, документ не остаје статичан као средство увида у историју: он зависи од нових теоријских приступа и стога је његов садржај мало вероватно исцрпети. Добро разумевање овог тока од стране архивског радника допринеће његовој тежњи да архивску грађу представи као увек свежу и увек *нову*. Са друге стране, Лао Цеова идеја о таоу у свакој ствари, као и о императиву усаглашавања сопственог живота са овим вечитим принципом, побудили су нас да разматрамо питање границе људске интервенције на природан ток ствари. Према Етичком кодексу архивиста, историју, као природан проток времена, неопходно је представити аутентично, не додајући и не одузимајући ништа од расположивих историјских садржаја. Међутим, сведоци смо честих

интервенција на штету истинитости представа о прошлости. У том циљу перцепција архивске грађе се креће од таоистичког (наизглед) „бескорисног дрвета” у чијој сенци је ипак могуће пронаћи квалитативно другачије задовољство у односу на првобитних практичних, до заташкавања, цензуре, па и потпуног уништења корпуса важних докумената, што није слика страна савременом свету. Рад не представља промоцију старогрчке или старокинеске филозофије у архивистици, већ пионирски покушај да се неке од архивских пракси прикажу као, свесно или не, у хармонији са древним филозофским традицијама.

Извори и литература

Необјављени извори:

Међуопштински историјски архив Шабац (МИАШ), Месни народни одбор Мали Зворник (фонд 5960).

Међуопштински историјски архив Шабац (МИАШ), Шабачки окружни суд (фонд 6028).

Објављени извори:

Diogen Laertije. *Životi i mišljenja slavних filozofa*, prev. Albin Vilhar. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1979.

Lao C', prev. Radosav Pušić. Novi Sad: Svetovi, 1997.

Heraklit. *Fragments*, prev. Miloš Đurić. Beograd: Grafos, 1979.

Čuang Ce. *Put*, prir. Tomas Merton. Beograd: Babun, 2011.

Литература:

Вест, Мартин. „Рана грчка филозофија”. У: *Оксфордска историја Грчке и хеленистичкој свейта*, прир. Џон Бордман, Џаспер Грифин и Озвин Мари. Београд: Слио, 1999. 128–144.

Елијаде, Мирче. *Свейто и ѿрофано*. Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2003.

Је, Lang, i Lijangdži Džu. *Uvod u kinesku kulturu*. NoviSad: Akademska knjiga, 2022.

Кнежевић, Божидар. *Пројорција у историји*. Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1901.

Koplston, Frederik. *Istorija filozofije 1: Grčka i Rim*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1988.

Лебедев, Андрей Валентинович. *Лоїос Гераклиїа. Реконстїрукция мысли и слова (с новым криїическим изданием фраїменїов)*. Санкт Петербург: Наука, 2014.

- Nemeth, Krešimir. „Arhivska građa”. U: *Priručnik iz arhivistike*, prir. Franjo Biljan i dr. Zagreb: Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, 1977.
- Пушић, Радосав. *Дейе и вода: Прича о филозофији сѿаре Кине, VIII–III век сѿаре ере*. Београд: Чигоја штампа, 2017.
- Филиповић, Вера, Љубинка Шкодрић, и Александар Марковић. *Архивистика: Предавања* (неодјављена скрипта). Београд: Државни архив Србије, 2016.
- Fung, Ju-Lan. *Istorija kineske filozofije*. Beograd: Nolit, 1971.

Нестрандардна литература:

- Arhivistika. Etički kodeks arhivista. https://arhivistika.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/02/eticki_kodeks_arhivista1.pdf (приступљено 15. 8. 2025).
- Jutarnji list. Knjigocid. Lešaja: „Devedesetih smo uništili 2.8 miliona ‘nepoćudnih’ knjiga”; <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/lesaja-devedesetih-smo-unistili-28-mil.-%E2%80%98nepocudnih%E2%80%99-knjiga-1540434> (приступљено 14. 8. 2025)